

О. О. Злотник-Шагіна, канд. філол. наук, асист.,
О. М. Сліпушко, д-р філол. наук, проф.,
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Київ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І ТАРАС ШЕВЧЕНКО: ПРОМЕТЕЇЗМ МИСЛЕННЯ

Досліджено прометеїзм мислення Тараса Шевченка і Лесі Українки, визначено його характер та особливості. Проведено порівняльний аналіз прометеїзму Тараса Шевченка і Лесі Українки, наголошено на його спільних і відмінних рисах у поетів. Представлено прометеїзм як античну і ренесансну ідею, сутність якої визначалася самопожертвою та служінням особистості її народові. Охарактеризовано специфіку сприйняття обома митцями християнської традиції, акцентовано увагу на суто авторських підходах Тараса Шевченка і Лесі Українки до постаті Ісуса Христа, який співвідноситься з постаттю Прометейя як певною мірою протилежною з огляду на реалізацію особистості в суспільстві та поклонання борця в ньому. Наведено художнє тлумачення ідеї імперіалізму Тарасом Шевченком і Лесею Українкою.

Наголошено на тому, що обидва образи Прометейів є глибоко автобіографічними, які митці, не будучи прихильниками традиційного християнства, втворювали згідно з традиціями античності, доби Ренесансу та національними світоглядними чинниками і засвідчили становлення й утвердження в українській суспільній і світоглядній традиціях ідеї боротьби за національне та протистояння з російським імперіалізмом.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Леся Українка, образ Прометейя, християнство, античність, Ренесанс, імперіалізм, ідея самопожертви, антропоцентризм.

Ідея прометеїзму, самопопосвяти і самопожертви надихала митців від найдавніших часів. Ідея служіння вищим цілям і людям реалізувалася в ренесансній філософії буття та світогляді епохи Відродження. Ідея антропоцентризму доби Ренесансу прийшла на зміну середньовічному теоцентризму і визначила подальше захоплення образом людини, особистості, індивіда і його піднесення. З образом Прометейя мистецтво тісно і нерозривно

пов'язало ідею служіння людям, людинолюбство, а також ідею волі – особистої та національної, яка в епоху формування європейських націй визначала напрями мислення і розвитку суспільної думки.

Найбільш глибоко розкрили ідею та образ Прометея два видатних світових митці: Есхіл і Гете. В українській літературі своєрідним апостолом Прометеївської ідеї став Тарас Шевченко, а його традицію підхопила Леся Українка. Прометей – це той, хто був замучений у горах Кавказу на його неприступних скелях. Він помер як титан за людей та за їхню волю. Прометей є найбільшим Людинолюбцем у світовій історії духовності та мислення. І в цьому його головна сила і покликання, цим він надихає митців оспівувати та осмислювати його образ. Звернення до образу Прометея – це не просто трактування традиційного сюжету про героїчну постать, символ мужності. Це – сповідання й репрезентація певної системи відчуття світу і його сприйняття. Це позиція, яка несумісна із традиційною християнською покірністю. Прометей та Ісус Христос дуже різні. Але єднає їх любов до людей. І в кожного з них свій жертвний шлях, кожен присвятив своє життя служінню Богові. Для Прометея гуманізм, тобто любов до людини, є визначальним чинником сприйняття життя і визначення своєї позиції в суспільстві. Фактично це дві філософські та світоглядні системи, контрастні та водночас споріднені за сутністю тлумачення ідеї антропоцентризму. Насамперед це несприйняття рабства, що протиставляється духові, який закликає змінити світ в ім'я людини та її щастя.

Поему "Кавказ", присвячену графу Якову де Бальмену, який був другом Тараса Шевченка, поет написав з приводу його загибелі. Шевченко нікого не звинувачує, зокрема, він жодним чинить не звинувачує кавказькі народи, які були в неволі у Москві, оскільки не вони є винуватцями загибелі Якова де Бальмена. А справжнім убивцею друга Шевченко вважає не кавказців, а царизм. Як наголошує П. Іванишин, "одним із основних смислових концептів (поряд із викриттям лжехристиянства) стає витлумачення сутності імперського спустошувального мислення. Це розмикання має універсальне значення, бо стосується не лише московського, хоч передусім його, але будь-якого імперіалізму будь-якого народу" [1, с. 263].

Шевченко на глибокому філософському рівні тлумачить сутність і сенс імперіалізму, вважаючи його причиною поневолення як окремих особистостей, так і народів. Поет і мислитель розмірковує над двома головними причинами неволі як особистої, так і національної. Отже, він розрізняє імперіалізм зовнішній, який нищить народи, та внутрішній, що стає великим злом для окремої людини. Другий є більш небезпечним, ніж перший, адже особиста неволя призводить до неволі народу і нації. На думку Шевченка, небезпечними результатами цього є повне спустошення нації та людини. За своєю сутністю вони рівнозначні, але виявляються по-різному.

Епіграфом до "Кавказу" Тарас Шевченко взяв слова пророка Ієремії, суть яких визначається пошуком того, хто дасть воду голові й очам сльози, щоб оплакати тих, хто гине. Ці слова біблійного пророка, що спрямовані на захист знедолених, поет тлумачить у глибокому ренесансному ключі. Своєрідним маніфестом твору є слова поета, які стали класикою:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію политі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає... [6, с. 246].

В образі Прометея Тарас Шевченко втілює так багато: ідею служіння людям, антропоцентризм, рідний український народ і себе самого. Цей образ значною мірою автобіографічний. Це сам Кобзар, який, будучи частиною свого народу і представляючи його, страждає від імперського зла. Водночас він вірить у відродження, воскресіння – ідеї, які однаково близькі постаті міфічного Прометея, світогляду доби Відродження і незмінно оптимістичному характерові українського народу:

Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога [6, с. 246].

І Шевченко усвідомлює бездіяльність своєї нації, що спричиняє глибокі страждання:

Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить [6, с. 246].

Митця цікавлять запитання: коли проснеться воля? І коли настане справжнє життя для його народу? Життя, в якому нація реалізує і виявить свій колосальний потенціал. А його найвищим виявом Шевченко завжди вважав державність, українську культуру, літературу і мову. І поетова віра в Бога тримається на тому, що

Встане правда! Встане воля!
В тобі одному
Помоляться всі язика [6, с. 246].

Тарас Шевченко протестує проти ідеї імперіалізму, вважаючи його злом та причиною страждань і недолі народу:

Тільки тому він вірить. І криком кричить, що
Сердешну волю цькують.
Лягло костьми
Людей муштрованих чимало.
А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало [6, с. 247].

Митець співає славу борцям за волю, які страждають у далеких горах

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті.
Борітеся – поборете,
Вам бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая! [6, с. 247].

Тарас Шевченко постає великим гуманістом і антропоцентристом своєї доби. Він обурений злом, яке несуть народів імперіалізм і царизм. І вболіває митець не тільки за український народ, а й за всі інші нації, які страждають від російського поневолення. І втіленням цього зла Кобзар вважає численні тюрми, переповнені невинними людьми:

А тюрм, а люду!.. Що й лічить!
Од молдаванина до фінна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує! [6, с. 247–248].

І Шевченко апелює до Бога, запитуючи:

За кого ж ти розіп'явся,
Христе, сине божий?
За нас, добрих, чи за слово
Істини ... чи, може,
Щоб ми з тебе насміялись? [6, с. 248].

Загалом віра Тараса Шевченка за характером глибоко ренесансна й антропоцентрична. Він вірить у Бога, якщо вища сила дає волю народів, нищить рабство. За інших обставин поета мучать сумніви, що знайшло відображення у його творчості. Поема завершується глибокими вболіваннями митця за свого друга Якова де Бальмена, якому

Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну [6, с. 249].

Душею і думками Тарас Шевченко солідарний зі своїм другом. Їхні світоглядні системи подібні прагненнями до волі, особистої та національної.

Ідея прометеїзму, що живила поета, була підхоплена і розвинена Лесею Українкою [5]. Поетеса померла на сорок першому році життя. Її коротке, як спалах, життя стало втіленням самопосвяти і самопожертви в ім'я української нації та народної волі загалом. Вихована на традиціях українських і європейських,

вона осмислює волю рідного народу в контексті світовому. Створений Лесею Українкою образ Прометей є глибоко емоційним. Він навіяний романтичними ідеями, звичаями тогочасної Європи, осмисленням античного міфу і власним авторським баченням місії Прометей в тогочасному українському світі.

Як наголошує Д. Павличко, "Прометеївський дух Лесі Українки – це непроминальне надбання світової культури" [3, с. 234]. І цей дух передав їй Тарас Шевченко. Здобувши блискучу європейську освіту та маючи демократичні погляди, сформовані під впливом світових і національних визвольних рухів, Леся Українка інтегрувала європейський контекст у тогочасну українську літературу, надавши їй нового звучання. Свобода і воля особистості є для неї тими категоріями, які зумовлюють рух і розвиток. Ідеал сильної людини і навіть надлюдини, характерний для поглядів німецького філософа Фрідріха Ніцше, живить і образ Прометей, створений поетесою. Дух нової західноєвропейської літератури притаманний її творчості, зокрема Лесиному Прометеєві. Водночас він трансформується згідно із національними і суто авторськими індивідуальними тлумаченнями та інтерпретаціями. Цей Прометей ідейно сумісний із реальністю українського життя. Д. Павличко зазначає, що "ми відчуваємо дух Лесиного новаторського за суттю й формою мистецтва як чисте повітря, необхідне для самого нашого існування" [3, с. 227]. Свого часу творчість Лесі Українки Д. Донцов назвав "поезією індивідуалізму", індивідуалізму творчого і конструктивного. Адже дух прометеїзму для Лесі Українки – це дух сильної особистості. Інтегруючи міф про Прометей у власну творчість, Леся Українка, з одного боку, залишає незмінним головний сюжет міфу, а з другого – втілює в ньому український національний дух і характер. Як зазначає П. Филипович, «спрограмовий» характер Прометеєвого образу найпомітніший у драматичній поемі "У катакомбах"» [4, с. 112]. Саме Неофіт-раб постає його носієм.

У поемі Лесі Українки "В катакомбах" життя Неофіта-раба представлено як таке, що спрямоване на пошуки волі. Це

особистість, яка не визнає пана і раба. Він виступає за рівність. Це ідеал, до якого прагне і сама авторка. Неофіт-раб висловлює протест супроти покори і терпеливості:

...Про мене ж, хай воно й ніколи,
Те царство Боже, не приходять!" [6, с. 193].

Головний герой твору розчарувався в тому, що не знайшов серед християн спокій і любов. А тому вважає, що душа його вмирає, будучи розчарованою в ідеях і смислах християнського вчення. Він заявляє:

Учили ви мене любити ближніх,
Так научіть мене їх боронити [6, с. 195].

Тепер ця позиція стає для нього визначальним стимулом і мотивом життя. Він не погоджується на жертву:

Свої крові я не дам ні краплі
за кров Христову. Якщо тільки правда,
Що він є Бог, нехай хоч раз проллється
Даремна Божа кров і за людей...
Мені дарма, чи Бог один на небі,
Чи три , чи триста, хоч і міради.
За жодного не хочу помирать:
Ні за царя в незнаному едемі,
Ні за тиранів на горі Олімпі,
Нікому з них не буду я рабом,
Доволі з мене рабства на сім світі! [6, с. 198].

Неофіт-раб готовий служити людям і принести їм себе в жертву. Його самопожертва не традиційна християнська, а витримана в традиціях античного міфу про титана Прометея. У цьому Леся Українка подібна своїм мисленням до Тараса Шевченка. Неофіт-раб заявляє:

Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,

Що просвітив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято [6, с. 198].

І він готовий піти
... за волю проти рабства,
Я виступлю за правду проти вас! [6, с. 199].

Загалом образи Прометеїв у творчості Тараса Шевченка і Лесі Українки є глибоким втіленням визвольної ідеї. Саме ця ідея стала визначальною для світогляду українського демократичного і національно налаштованого суспільства в часи Тараса Шевченка і Лесі Українки. П. Филипович наголошує на тому, що «образ Прометей в Шевченковій поезії "Кавказ" – найсильніше втілення цього образу в українській поезії». Але і Леся Українка внесла в його трактування свою лепту, наситивши «цей образ емоцією та глибиною переконання, й цілком підпорядкувала його соціально-політичному напрямку своєї поезії, що змагалася з християнським духом "терпеливості й покорі"» [5]. Вона хотіла, щоб слова

...луну гірську будили, а не стогін,
Щоб краяли, та не труїли серце,
Щоб піснею були, а не квилінням [2, с. 115–116].

Два великих митці України присвятили своє життя служінню Україні, розвитку її культури та мови. Створені ними образи Прометеїв є глибоко автобіографічними. Адже і Тарас Шевченко, і Леся Українка – визнані борці за українську національну ідею. Не будучи прихильниками традиційного християнства, вони витворили свої образи згідно з традиціями античності, доби Ренесансу та національними світоглядними чинниками. Їхні образи Прометеїв також є глибоко індивідуальними й авторськими. Вони засвідчили становлення й утвердження в українській суспільній і світоглядній традиціях ідеї боротьби за національне та протистояння з російським імперіалізмом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, С. Маланюка, Л. Костенко : монографія / П. Іванишин. – К. : Академвидав, 2008. – 390 с.
2. Українка Леся. Твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 2000. – 630 с.

3. Павличко Д. Літературознавство. Критика. Українська література / Д. Павличко. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2007. – С. 227–236.
4. Филипович П. П. Лєся Українка // Филипович П. П. Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1991. – С. 105–108.
5. Филипович П. П. Образ Прометея в творах Лєсі Українки // Филипович П. П. Літературно-критичні статті. – К. : Дніпро, 1991. – С. 109–116.
6. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. Т.1. Поезія 1837–1847. – К. : Наук. думка, 1989. – 526 с.

REFERENCES

1. Ivanyshyn P. Natsionalnii sposib rozuminnia v poezii T. Shevchenka, Ye. Malanyuka, L. Kostenko : monohrafiia / P. Ivanyshyn. – K. : Akademvydav, 2008. – 390 s.
2. Ukrainka Lesia. Tvory / Lesia Ukrainka. – K. : Dnipro, 2000. – 630 s.
3. Pavlychko D. Literaturoznavstvo. Krytyka. Ukrayinska literature / Pavlychko D. – K. : Vyd-vo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", 2007. – S. 227–236.
4. Fylypovych P. P. Lesya Ukrainka // Fylypovych P. P. Literaturno-krytychni statii. – K. : Dnipro, 1991. – S. 105–108.
5. Fylypovych P. P. Obraz Prometeia v tvorakh Lesi Ukrayinky // Fylypovych P. P. Literaturno-krytychni statii. – K. : Dnipro, 1991. – S. 109–116.
6. Shevchenko T. Povne zibrannya tvoriv : u 12 t. 1. Poeziia 1837–1847. – K. : Naukova dumka, 1989. – 526 s.

Стаття надійшла до редакції 09.09.21

O. O. Zlotnyk-Shagina, PhD, Assist.,

O. M. Slipushko, Dr Hab., Prof.,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

LESIA UKRAINKA AND TARAS SHEVCHENKO: PROMETHEISM OF THINKING

The article deals with the Prometheus thinking of both Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka, as well as defines its character and features. The comparative analysis of Prometheus of Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka is carried out, their common and distinctive features are emphasized.

In the image of Prometheus, Taras Shevchenko embodies the idea of serving people, anthropocentrism, the native Ukrainian people and himself. Created by Lesya Ukrainka, the image of Prometheus is inspired by the romantic ideas and trends of contemporary Europe, the understanding of ancient myth and his own author's vision of Prometheus' mission in Ukraine.

Prometheism is presented as an ancient and renaissance idea, the essence of which was determined by self-sacrifice and service to the individual and the people. Specifics of the perception of the Christian tradition by both artists are characterized, the emphasis is on the purely authorial approaches of Taras Shevchenko and Lesya

Ukrainka to the figure of Jesus, which correlates with the figure of Prometheus as somewhat opposite given the realization of personality in society and vocation. An artistic interpretation of the idea of imperialism by Taras Shevchenko and Lesya Ukrainka is given.

It is emphasized that both artists have dedicated their lives to serving Ukraine, its culture and language, and the images of Prometheus created by them are deeply autobiographical. Not being followers of traditional Christianity, they created their images in accordance with the traditions of antiquity, the Renaissance and national worldviews. They testified to the formation and establishment in the Ukrainian social and ideological traditions of the idea of the struggle for nationalism and confrontation with Russian imperialism.

Keywords: *Taras Shevchenko, Lesia Ukrainka, image of Prometheus, Christianity, antiquity, Renaissance, imperialism, idea of self-sacrifice, anthropocentrism.*